

KAROLINUM

Kristýna Hubená

**Komunikace
a interakce
v plavecké výuce**

Komunikace a interakce v plavecké výuce

Kristýna Hubená

Recenzovali:

doc. PaedDr. Jana Labudová, Ph.D.

doc. PhDr. Mgr. Petr Vlček, Ph.D.

Tato monografie vznikla za podpory programu Cooperatio, konkrétně vědní oblasti Sport Science – Social, č. 120022.

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Praha 2023

Redakce Ladislav Janovec

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2023

© Kristýna Hubená, 2023

ISBN 978-80-246-5621-2

ISBN 978-80-246-5649-6 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Poděkování	8
1. Úvod	9
2. Východiska výzkumu	11
2.1 Komunikace	11
2.1.1 Vymezení lidské komunikace	11
2.1.2 Proces komunikace	13
2.1.3 Struktura komunikace	15
2.1.4 Funkce komunikace	16
2.2 Pedagogická komunikace	17
2.2.1 Vymezení pojmu pedagogická komunikace	17
2.2.2 Účastníci pedagogické komunikace	21
2.2.3 Struktura pedagogické komunikace	22
2.2.4 Formy pedagogické komunikace	24
2.3 Komunikace v plavecké výuce	33
2.3.1 Úvod do problematiky	33
2.3.2 Prostředí plavecké výuky a jeho limity	34
2.3.3 Verbální komunikace v plavecké výuce	36
2.3.4 Nonverbální komunikace v plavecké výuce	43
2.3.5 Komunikace v plavecké výuce – shrnutí	47
2.4 Didaktická interakce	48
2.4.1 Vymezení pojmu didaktická interakce	48
2.4.2 Didaktická interakce ve výuce tělesné výchovy	49
2.4.3 Výzkumy zaměřené na sledování didaktické interakce v tělesné výchově	51
2.5 Analýza didaktické interakce (ADI)	59
2.5.1 Vymezení analýzy didaktické interakce (ADI)	59
2.5.2 Kategoriaální systém analýzy didaktické interakce	60

2.6	Modifikovaná analýza didaktické interakce (MADI)	65
2.6.1	Vymezení Modifikované analýzy didaktické interakce	65
2.6.2	Redukované kategorie Modifikované analýzy didaktické interakce	65
2.7	Výzkumy didaktické interakce v tělesné výchově metodami ADI a MADI	68
2.7.1	Výzkumné práce s použitím ADI v období 1974–1994	68
2.7.2	Výzkumné práce s použitím ADI potažmo MADI po roce 1994	70
3.	Cíl, výzkumná otázka a úkoly práce	72
3.1	Cíl práce	72
3.2	Stanovení výzkumné otázky	72
3.3	Úkoly práce	73
4.	Metodika	74
4.1	Charakteristika výzkumného souboru	74
4.2	Postup práce	75
4.2.1	Pořizování audio a videozáznamů didaktických výstupů studentů	75
4.2.2	Dotazník a skupinový rozhovor	76
4.2.3	Kódování didaktických výstupů studentů	76
4.2.4	Zpracování dat z metody MADI	78
4.2.5	Kódování a zpracování dat z dotazníků a skupinových rozhovorů	78
4.3	Metody výzkumu	79
4.3.1	Metody sběru dat	79
4.3.2	Metody zpracování a vyhodnocení získaných dat	83
5.	Výsledky	86
5.1	Výsledky z metody MADI	86
5.1.1	Souhrnné vyhodnocení studentů v 1. kategorii MADI	86
5.1.2	Souhrnné vyhodnocení studentů ve 4. kategorii MADI	88
5.1.3	Souhrnné vyhodnocení studentů v 5. kategorii MADI	89
5.1.4	Souhrnné vyhodnocení studentů v 6. kategorii MADI	90
5.1.5	Souhrnné vyhodnocení studentů v 7. kategorii MADI	91
5.1.6	Souhrnné vyhodnocení studentů v 8. kategorii MADI	92
5.1.7	Souhrnné vyhodnocení studentů v 9. kategorii MADI	93
5.2	Výsledky dotazníků	93
5.2.1	Porovnání hodnocení fakultního učitele a „žáků“	93
5.2.2	Porovnání hodnocení fakultního učitele a vystupujících studentů	94
5.2.3	Porovnání hodnocení vystupujících studentů a „žáků“	95
5.3	Výsledky skupinových rozhovorů	96
5.4	Výsledky případových studií	98

5.4.1 Případová studie studenta 18_07_08	98
5.4.2 Případová studie studenta 18_07_20	102
5.4.3 Případová studie studenta 18_07_19	107
5.4.4 Případová studie studenta 18_07_16	111
5.4.5 Případová studie studenta 18_07_14	115
6. Diskuse	120
7. Závěry	136
Summary	138
Seznam tabulek	140
Seznam obrázků	142
Seznam použitých zkratk	143
Literatura	144
Příloha 1: Strukturovaný dotazník pro vystupujícího studenta	150
Příloha 2: Strukturovaný dotazník pro fakultního učitele a studenty v roli „žáků“	153

Poděkování

Děkuji PaedDr. Ireně Čechovské, CSc., za poskytnutí cenných rad, za vedení po celou dobu navazujícího magisterského a doktorského studia i v začátcích mé profesní kariéry. Dále děkuji doc. PhDr. Vladimíru Süssovi, Ph.D., a paní Zdence Marvanové za podporu, vedení závěrečné práce a konzultace v oblasti metody Modifikované analýzy didaktické interakce.

1. Úvod

Komunikace a interakce tvoří nedílnou součást procesu edukace. Jejich prostřednictvím je žákům prezentováno učivo, dochází k ověřování získaných vědomostí a dovedností žáků a v neposlední řadě přispívají k utváření sociálních vztahů mezi učiteli a žáky i mezi žáky navzájem. Je tedy nezbytné, aby učitelé disponovali poměrně vysokou úrovní komunikačních dovedností. Tyto dovednosti by měly být součástí komplexu didaktických kompetencí, tj. schopnost učitele zvládat cíle, postupy, metody a formy vyučování.

Předmět tělesná výchova se výrazným způsobem odlišuje od předmětů naukových. Samotné prostředí, ve kterém se uskutečňuje, např. tělocvična, hřiště, atletický stadion nebo také lyžařský svah, klade na učitele vysoké nároky. Jde zejména o organizaci činností, efektivní využití času k aktivnímu pohybu žáků, udržení jejich pozornosti i motivace k pohybovému učení, a zvláště pak o zajištění bezpečnosti. To všechno vyžaduje, aby učitel disponoval dobrými organizačními schopnostmi, pohybovými dovednostmi, určitou úrovní funkční zdatnosti organismu a vysokou kvalitou komunikačních dovedností. Ty jsou pro učitele tělesné výchovy klíčové. Neefektivní komunikace může způsobit ztrátu pozornosti žáků, nekázeň a v nejhorším případě i úraz některého z nich.

K osvojování komunikačních dovedností učitelů by mělo docházet již v jejich samotné přípravě, tzn. v průběhu studia tělesné výchovy. I přes svoji klíčovou funkci pro učitelskou profesi, je jim v současné době věnována poměrně malá pozornost. V osnovách studia tělesné výchovy většinou absentuje předmět, jako je rétorika. Je tak nezbytné, aby byly komunikační dovednosti rozvíjeny alespoň v didaktických výstupech v rámci didaktik jednotlivých sportovních předmětů.

Výuka (didaktika) plavání je v mnoha ohledech velmi specifická. Výrazným způsobem se odlišuje od pohybových aktivit uskutečňovaných na hřišti nebo v tělocvičně a nároky na učitele jsou zde ještě více znásobeny. Tato skutečnost se nejvíce promítá do oblasti komunikace mezi učitelem a žákem, která je vlivem prostředí plaveckých bazénů (velká míra hluku) často velmi omezena. Je tedy nezbytné, aby učitelé plavání disponovali vysokou kvalitou komunikačních dovedností.

Plavecká výuka ve většině případů probíhá v ne příliš vhodných podmínkách pro výuku dětí (tzn. klasické plavecké bazény s chladnou vodou v rozmezí 26–28 °C). Jedinou možnou kompenzací, i když pouze částečnou, je využívání efektivní komunikace ze strany učitele. Jedná se o velmi významnou oblast didaktických dovedností učitelů plavání. V současné době jsou ale tyto dovednosti stále velmi podceňovány. Minimální důraz je kladen na sdělování instrukcí žákům i na podávání adekvátní korekce a zpětné informace, jakožto nezbytné součásti procesu edukace. Zanedbávána je i nonverbální komunikace, která hraje v plavecké výuce zásadní úlohu. Právě velká míra hluku bazénových hal se špatnou akustikou a v mnoha případech nevhodná organizace plavecké výuky (např. výuka v prostřední dráze bazénu) způsobují, že nonverbální komunikace bývá často jediným možným způsobem dorozumívání učitele se žáky.

Aby bylo možné komunikační dovednosti učitelů tělesné výchovy, potažmo učitelů plavání, pozitivně rozvíjet, je nezbytné provádět hlubší analýzu jejich vyučovacích lekcí (v případě studentů jejich didaktických výstupů). Podrobná analýza by měla obsahovat hodnocení interakce učitel – žák, která odhalí nejčastěji se vyskytující fenomény z hlediska forem učitelova chování, jeho projevu nebo druhu činnosti, jež je předmětem didaktické interakce. Nedílnou součástí této analýzy by mělo být také hodnocení komunikačních dovedností a jejich úrovně, k jejich postizení bylo nezbytné využít více výzkumných metod.

Předkládaná publikace se zabývá hodnocením didaktických výstupů studentů, budoucích učitelů tělesné výchovy, při výuce plavání, prostřednictvím kombinací výzkumných metod (kvantitativních a kvalitativních), které umožní získat hlubší informace o úrovni jejich komunikačních dovedností.

Tato monografie je vydávána jako upravená disertační práce.

2. Východiska výzkumu

2.1 Komunikace

2.1.1 Vymezení lidské komunikace

Komunikace je základní potřeba lidí i zvířat. Mikuláščík (2010, 15) ji vnímá jako, „silný potenciál umožňující přežít, být úspěšný, porozumět i pomáhat jiným. Je to nejčastější aktivita člověka. Komunikace je základním nástrojem interakční aktivity, podle něhož si děláme představu o sobě samém i o jiných“. Dále uvádí, že díky komunikaci získáváme i předáváme informace, popisujeme, vysvětlujeme, vyjadřujeme pocity, nálady, jsme schopni vést jiné lidi, můžeme je ovlivňovat, a naopak nechat se ovlivňovat či vytvářet i ničit vztahy.

Původní výklad pojmu komunikace byl poněkud širší. Dnes se komunikace definuje např. jako „proudění informací z jednoho bodu (ze zdroje) k druhému bodu (k příjemci). Slovo komunikace pochází z latinského „communicare“, tedy činit něco společným, společně něco sdílet (Vybíral 2005). Definicí komunikace lze najít celou řadu, například:

Průcha (2009, 130): „Sdělování informací, myšlenek, pocitů; dorozumívání.“ „V mezilidské komunikaci se zajímáme o řadu aspektů dorozumívání, které lze shrnout do těchto otázek: kdo sděluje, proč to sděluje, pomocí čeho, komu to sděluje, s jakými obtížemi sdělování probíhá, jaký efekt sdělování má.“

Hartl a Hartlová (2010, 258) komunikaci definují jako „dorozumívání, sdělování, přičemž obecně nejde o specifický lidský jev, na rozdíl od *jazyka* existuje také u živočichů; potřeba vysílat a přijímat informace je vrozená všem živým tvorům, ať jde o zvuky, barvu, gesta, mimiku nebo

pachy“. Autoři dále uvádějí několik druhů komunikace, např. komunikace alternativní, analogová, digitální, fyzická, neverbální, sociální, zraková atd.

Další definici komunikace uvádí Kolář et al. (2012, 65–66). „Sdělování, výměna informací. V nejobecnější rovině tak rozumíme jakýkoliv přenos informace od vysílajícího k přijímajícímu. Komunikace je vždy založena na určité znakové soustavě a pravidlech jejího užívání.“ Autoři dále vysvětlují, že „u lidí jde v komunikaci o víc než jen o přenos informací: jde i o sebeprezentaci, o sebepotvrzení, o vyjadřování postojů. Komunikací také vyjadřujeme své pocity, stavy, nálady. Lze ji chápat i jako sdělování významů v sociálním chování a v sociálních vztazích lidí.“ V tomto případě dělí Kolář et al. (2012) komunikaci na verbální a neverbální a na přímou a nepřímou.

Podobné vysvětlení pojmu komunikace udává také English Oxford Living Dictionaries (2018): „The imparting or exchanging of information by speaking, writing, or using some other medium“ [„Sdělování nebo výměna informací mluvením, psaním nebo pomocí nějakého jiného média“].

Definici vysvětlujících pojem komunikace je tedy v současné době možné najít nespočet. Mikuláščík (2010) uvádí, že rozdílnost je pouze v aspektech, na které se zaměřují – některé na obsahové, jiné na formální, některé vyzdvihují stránku prožitkovou nebo také logickou. Nejdůležitější charakteristiky komunikace jsou shrnuty do následujících bodů (Mikuláščík 2010, 20):

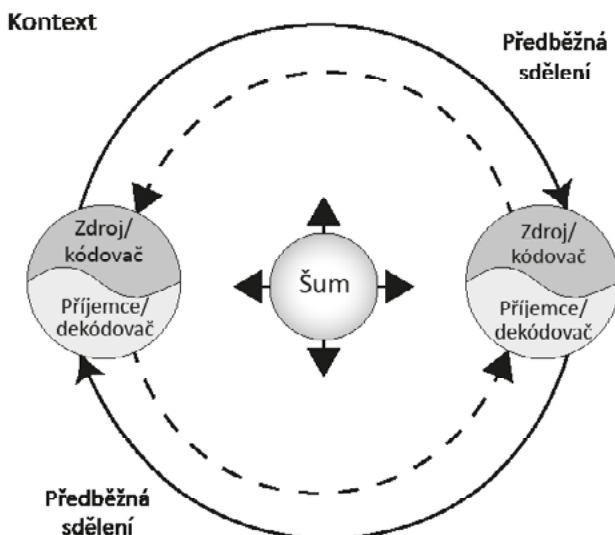
- komunikace je nezbytná k efektivnímu sebevyjadřování;
- komunikace je přenosem a výměnou informací v mluvené, psané, obrazové nebo činnostní formě, která se realizuje mezi lidmi, což se projevuje nějakým účinkem;
- komunikace je výměnou významů mezi lidmi použitím běžného systému symbolů;
- komunikace je prostředkem pro vytváření a ovlivňování vztahů.

Z uvedených informací vyplývá, že komunikace je poměrně široký pojem. Je studována z oblasti interkulturní, mezilidské, organizační atd. Dalším možným způsobem, jak nahlížet na základní princip komunikace, je zaměřit se více na souvislosti než komunikační prostředky. Díky tomu je možné přemýšlet o aktuálních zájmech v oblastech, jako je komunikace v oblasti zdraví nebo komunikace ve sportu. Tyto oblasti se navzájem ovlivňují a překrývají. Znamená to tedy, že komunikace je variabilní termín (Billings et al. 2015).

2.1.2 Proces komunikace

Komunikace a její obsah bývá obecně vymežován jako proces, který se skládá z určitých částí – prvků. Je zde specifikováno např. kdo s kým komunikuje, obsah komunikace, podoba komunikačních kanálů nebo zda má komunikace účinek.

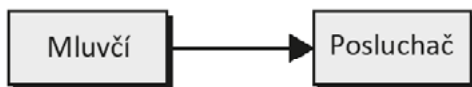
Procesem komunikace se zabývá DeVito (2008), který popisuje základní schéma interpersonální komunikace (Obrázek 1). Ke komunikaci dochází tehdy, pokud jedinec vysílá nebo přijímá sdělení a přiřazuje význam signálům druhé osoby. Tato komunikace je ale ovšem zkreslena šumem, dochází k ní v určitých souvislostech, má nějaký účinek a také skýtá možnost zpětné vazby.

Obrázek 1: Základní schéma interpersonální komunikace (DeVito 2008, 33).

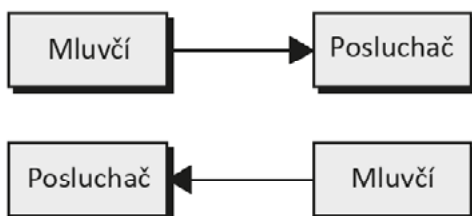
Kromě tohoto základního schématu autor uvádí i další modely komunikace:

1. Lineární pojetí (dřívější). Mluvčí mluví a posluchač naslouchá. Mluvení a naslouchání považuje autor za děje probíhající v rozdílných časech, tzn. ten, kdo mluví, nenaslouchá a naopak ten, kdo naslouchá, nemluví (Obrázek 2).

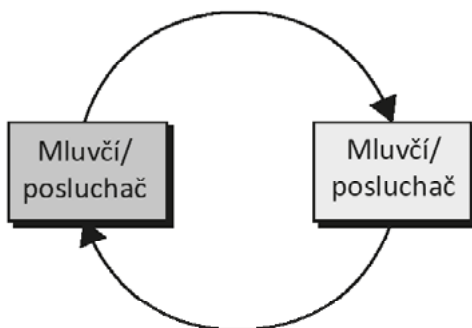
Obrázek 2: Lineární pojetí interpersonální komunikace (DeVito 2009, 32).

2. Interakční pojetí – následovalo po lineárním pojetí. Principem je střídání pozice mluvčího a posluchače, tzn. např. A mluví a B poslouchá, následuje reakce, kdy B mluví a A naslouchá (Obrázek 3). Tento model stále ještě považoval mluvení i naslouchání za oddělené děje, tj. nepřekrývají se a jedna osoba je neprovádí současně.

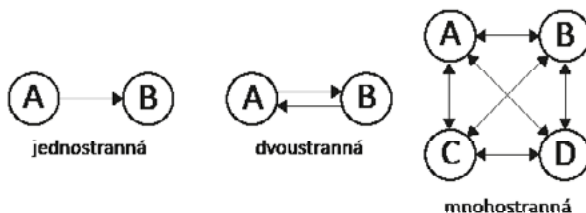
Obrázek 3: Interakční pojetí interpersonální komunikace (DeVito 2009, 32).

3. Transakční pojetí – model uznávaný v současnosti. Zde každý z účastníků funguje zároveň jako mluvčí i posluchač. Tedy ve stejné chvíli, kdy vysílá sdělení, současně přijímá sdělení ze své vlastní komunikace i z reakcí druhého účastníka (Obrázek 4).

Obrázek 4: Transakční pojetí interpersonální komunikace (DeVito 2009, 33).

Jiné dělení procesu komunikace popisuje Nakonečný (2009). Komunikaci rozděluje z hlediska účastníků na (velká písmena označují jednotlivé subjekty) jednostrannou (Obrázek 5), dvoustrannou (Obrázek 5), mnohostrannou (Obrázek 5).

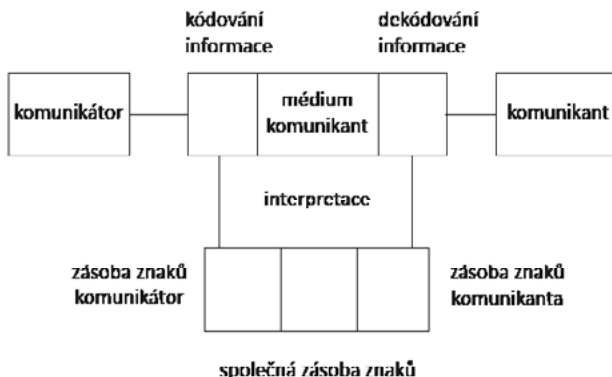
Obrázek 5: Formy komunikace z hlediska účastníků (Nakonečný 2009, 295).

2.1.3 Struktura komunikace

Nakonečný (2009) uvádí, že základní struktura komunikace je tvořena těmito činiteli:

1. komunikátor – osoba sdělující;
2. komunikant – osoba přijímající;
3. komuniké – obsah sdělení.

„V personální interakci se role komunikátora a komunikanta střídá a komuniké má povahu procesu, v čase se odehrávajícího děje“ (Nakonečný 2009, 289). Tuto interakci vyjadřuje schéma na obrázku 6.

Obrázek 6: Základní struktura komunikace (Nakonečný 2009, 289).

Autor dále objasňuje, že komunikátor kóduje své sdělení (např. ve verbálních znacích – mluví), vyjadřuje určitý obsah (komuniké) a používá určité médium. Komunikant následně dekóduje přijaté sdělení, které komunikátor i komunikant interpretují jako význam použitých znaků, kdy např. při verbálním sdělení používají svou vlastní zásobu a pravidla společně používaného jazyka.

Složkami komunikačního procesu se zabývá i Mikuláščík (2010). Vymezuje následující části (činitele) komunikačního procesu:

1. Komunikátor – ten, kdo vysílá nějakou zprávu.
2. Komunikant – ten, kdo přijímá vyslanou zprávu.
3. Komuniké – vyslaná zpráva jako myšlenka nebo pocit, který jeden člověk sděluje druhému. Tato vyslaná zpráva má podobu verbálních a neverbálních symbolů.
4. Komunikační jazyk – komunikační zpráva se předává prostřednictvím určitého komunikačního jazyka. Ale i přesto, že mluvíme stejným jazykem, neznamená to, že si jedinci vždy porozumí. Význam slov, zejména pak abstraktních, může být chápán individuálně.
5. Komunikační kanál – je cesta, kterou je nějaká informace posílána.
6. Feedback – reakce na přijatou zprávu v podobě potvrzení a způsobu interpretace.
7. Komunikační prostředí – důležitý prvek komunikace. Komunikační prostředí je prostor, kde se komunikace odehrává, je tvořeno osvětlením, uspořádáním místnosti, přítomností různého počtu lidí atd.
8. Kontext – jde o situace, celkový rámec, ve kterém komunikace probíhá.

2.1.4 Funkce komunikace

Komunikace má ve většině případů svůj smysl, účel. Mimo ně lze také hovořit o funkci, kterou chce splnit nebo ji bezděčně plní. Zpravidla každá komunikační výměna plní jednu nebo více funkcí. Účelem (funkcí) a také dopadem na příjemce dostává komunikace smysl (Vybíral 2005).

Mikuláščík (2010) vymezuje následující funkce komunikace:

- a) Funkce informativní – předávání nějakých informací, faktů atd.
- b) Funkce instruktivní – funkce informační s přídatkem vysvětlení významů.
- c) Funkce přesvědčovací – působení na jiného člověka se záměrem změnit jeho názor, postoj apod.